

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาการวิจัย

การพัฒนาชนบทของประเทศไทยในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-8 มุ่งเน้นการพัฒนาด้านวัตถุ การพัฒนาประเทศที่มองตัวเลขผลผลิตที่บังเกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจมากกว่าการเน้นพัฒนาบุคคลและชีวิต ทำให้เกิดการแข่งขัน แย่งชิงทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด เพื่อสร้างรายได้ให้แก่ตัวเอง เกิดช่องว่างระหว่าง คนจน-คนรวย เกิดปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ โสเภณี ยาเสพติด ตลอดจนปัญหาด้านศีลธรรม คุณธรรมเสื่อมในสังคม ขาดระเบียบวินัย มีการเอารัดเอาเปรียบ การพัฒนาขาดการมีส่วนร่วมที่แท้จริงของประชาชน

ผลของการพัฒนาทำให้ชุมชน หมู่บ้านหลายแห่ง ลืมวิถีชีวิตดั้งเดิมลืมนิสัยที่ดี ๆ ในท้องถิ่น เช่น การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ร่วมทำกิจกรรมกลุ่มในครอบครัว เครือญาติ หมู่บ้านร่วมกันแก้ปัญหาที่เผชิญอยู่เช่นปัญหาในการทำมาหากิน อาชีพต่าง ๆ ประเพณี วัฒนธรรม ค่านิยมดั้งเดิมที่ดีงามเริ่มจางหายไป สถาบันครอบครัวชุมชน วัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมลง และมีการพึ่งพิงภายนอกมากกว่าช่วยเหลือซึ่งกันและกันและช่วยเหลือตนเอง ในชุมชน ขาดการพัฒนาตนเอง และโดยเฉพาะปัจจุบันเกิดภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจทั่วโลก ทำให้ส่งผลกระทบต่อคนทุกระดับทุกอาชีพทั้งคนรวย คนจน แต่ละคนต่างก็ดิ้นรนเพื่อการอยู่รอด และมีคนจำนวนมากที่ไม่สามารถแก้ปัญหาที่เผชิญได้ บ้างก็ลักขโมย บ้างก็พึ่งพาสารเสพติด และบางคนก็เลือกวิธีแก้ปัญหาด้วยการฆ่าตัวตายเพื่อหนีปัญหา

อย่างไรก็ตามมีหมู่บ้าน ชุมชนหลายแห่งที่สามารถดำรงอยู่ภายใต้สังคมและวัฒนธรรมของตนเอง มีการกระทำทางวัฒนธรรม ประเพณี ศาสนา และกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันในหมู่บ้าน กิจกรรมเหล่านี้อาศัยคุณค่าแห่งน้ำใจ ความช่วยเหลือ ซึ่งกันและกัน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2540, หน้า145) การที่ชุมชนหรือบ้านดังกล่าวอยู่มาได้เป็นเวลายาวนาน เพราะมีความสัมพันธ์ในชุมชนอย่างเหนียวแน่น การพัฒนาชุมชนจึงควรเริ่มจากฐานวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นพื้นฐานที่แข็งแกร่งที่สุดของชาวบ้าน ถ้ามีวัฒนธรรมชุมชนที่เข้มแข็ง การรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อทำกิจกรรมจะสำเร็จได้ไม่ยาก สามารถต่อต้านการเอารัดเอาเปรียบ จากภายนอกได้ (นิพนธ์ เทียนวิहार อ้างใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2540, หน้า

173-174) ซึ่งปกติแล้ว ชุมชนหรือสังคมที่ดำรงมานาน มักมีภูมิปัญญาเป็นของตนเอง ซึ่งสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ การเรียนรู้ที่เชื่อมระหว่าง ชีวิต สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นบูรณาการ และมีการถ่ายทอดสืบต่อกันมา เป็นวิถีชีวิต หรือวัฒนธรรม (ประเวศ วะสี, 2534, หน้า 82-83) ถ้าวัฒนธรรมชุมชนมีความเข้มแข็ง ชุมชนก็จะสามารถเลือกรับวัฒนธรรมจากข้างนอกมาได้อย่างเลือกสรร เลือกเอาแต่สิ่งที่ดีมาผสมผสานกับวัฒนธรรมของตนเอง วัฒนธรรมชุมชนซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้ชุมชนดำรงอยู่ ทำให้ชุมชนพึ่งตนเองและเลี้ยงตัวเองได้ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2537, หน้า 139) (สุพัตรา สุภาพ, 2541 หน้า 20-21) เอกลักษณะของสังคมไทย มีลักษณะเด่นของสังคมหรือลักษณะส่วนรวมของสังคมที่เห็นเด่นชัดแตกต่างจากสังคมอื่น ๆ วัฒนธรรมไทยไม่เหมือนกับวัฒนธรรมสังคมอื่น ๆ แม้วัฒนธรรมของเราจะได้รับอิทธิพลของต่างชาติตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมาผสมผสานบ้างก็ตาม แต่เป็นการผสมผสาน ที่ได้เลือกสรรวัฒนธรรมเหล่านั้นให้เข้ากับความเชื่อและค่านิยมแบบไทย ๆ จนกระทั่งกลมกลืนเข้ากันอย่างแนบสนิทกลายเป็นวัฒนธรรมไทยที่มีลักษณะเฉพาะของเราแตกต่างไปจากชาติอื่น ๆ (มงคล ด้านธานินทร์, 2541) จึงเสนอแนะว่าการพัฒนาชุมชนต้องอาศัยทุนทางสังคมดั้งเดิมรวมกัน ทุนทางสังคมในรูปธรรม ที่มีการพัฒนาที่ยั่งยืนและมั่นคงด้วยเหตุนี้ และเมื่อมีความขัดแย้งเกิดขึ้นในสังคมนั้น ๆ สังคมมีวิธีการลดความขัดแย้งได้ โดยอาศัยภูมิปัญญา บนวิธีคิดแบบผ่อนปรน และประนีประนอม ซึ่งผู้เฒ่าในหมู่บ้าน หรือพระสงฆ์ที่เป็นที่เคารพนับถือในหมู่บ้าน หรือผู้อุปถัมภ์มีบทบาทที่ช่วยลดความขัดแย้งด้วยวิธีการต่าง ๆ (ชยันต์ วรรณะภูติ, 2537, หน้า ก)

แม้ว่าผลการพัฒนาประเทศตามแนวทางหรือนโยบายที่ผ่านมาก็มุ่งหวังพัฒนาด้านวัตถุ ทำให้ประเทศมีความเจริญทางด้านวัตถุมากขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง เกิดการแข่งขันทางด้านวัตถุ ท่ามกลางกระแสการพัฒนา ทำให้ชุมชนต้องพึ่งพาภายนอกมากขึ้น และพึ่งตนเองน้อยลง แต่ก็ยังไม่สามารถที่จะเปลี่ยนค่านิยม ความเชื่อของชุมชนที่ปฏิบัติต่อ ๆ กันมาตั้งแต่อดีตได้ ในขณะเดียวกันก็ยังมีอีกหลายชุมชนที่มีการรวมตัวกันทำกิจกรรมในรูปองค์กรชุมชน ที่พึ่งพาตนเองภายในชุมชนมากกว่าพึ่งพาภายนอกชุมชน แต่สามารถจัดการกับปัญหาต่าง ๆ โดยอาศัยทุนทางสังคมของชุมชน ทำให้องค์กรเหล่านั้นสามารถยืนหยัดอยู่ได้และทำให้ชุมชนมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นได้ จึงเป็นที่น่าสนใจแสวงหาข้อเท็จจริงที่ว่า ทุนทางสังคมมีความสัมพันธ์อย่างไรกับองค์กรชุมชนในแง่ของการสร้างความเข้มแข็ง

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนกับความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตพื้นที่ ผู้วิจัยเลือกพื้นที่ หมู่ 2 บ้านสันป่ายาง ตำบลสันป่ายาง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นพื้นที่ทำการศึกษา เนื่องจากเป็นหมู่บ้านที่มีลักษณะปรากฏการณ์ตามเกณฑ์ การเลือกพื้นที่คือ เป็นหมู่บ้านที่มีกลุ่มองค์กรในหมู่บ้านและมีการรวมตัวกันของชุมชนเป็นกลุ่ม และองค์กรต่าง ๆ ได้ทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์กับครอบครัวและชุมชนส่วนรวม ทั้งทางด้านวัฒนธรรม ประเพณี อาชีพการทำงานและสามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน องค์กรนั้นถึงแม้จะก่อตั้งโดยรัฐบาลหรือชุมชน องค์กรก็ยังสามารถบริหารจัดการได้ ซึ่งจะแตกต่างกับหมู่บ้านอื่น ๆ ทั้ง ๆ ที่มีบริบทใกล้เคียงกัน และเป็นพื้นที่ที่ผู้วิจัยสามารถเข้าทำวิจัยได้สะดวกทั้งการติดต่อประสาน การคมนาคม และความสัมพันธ์คุ้นเคยชุมชน

2. ขอบเขตเนื้อหา

2.1 บริบทของชุมชน

2.1.1 ประวัติความเป็นมาของชุมชน

2.1.2 ลักษณะทางกายภาพ

2.1.3 ลักษณะสังคมและวัฒนธรรม

- ครอบครัวและเครือญาติ
- การประกอบอาชีพ
- การเมือง การปกครอง
- สันทนาการ
- การศึกษา
- สุขภาพอนามัยของชุมชน
- ศาสนาและความเชื่อของชุมชน
- ขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชน

2.2 ทูทางสังคม ที่มีในชุมชนมีแหล่งที่มา แบ่งได้ดังนี้

2.2.1 ทูภายในชุมชน ประกอบด้วย

- ทูทรัพยากรธรรมชาติ (เช่นดิน น้ำและป่าไม้)
- ทูทางวัฒนธรรม (เช่น รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญา ความเชื่อ ค่านิยม ประเพณี)
- ทูบุคคล (เช่นผู้นำต่าง ๆ ทั้งผู้นำที่เป็นทางการ ไม่เป็นทางการ ผู้นำด้านความคิด ผู้นำทางภูมิปัญญา หมอพื้นบ้าน ผู้นำอาชีพ ผู้นำด้านการพูด และผู้นำด้านการประสาน)
- ทูองค์กรหรือกลุ่ม กลุ่มต่าง ๆ ในหมู่บ้าน ชุมชนทั้งกลุ่มที่จัดตั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ รวมทั้งกลุ่มเฉพาะกิจ
- ทูเครือญาติ เครือข่าย ครอบครัว ญาติ เพื่อนบ้าน
- ทูทางเศรษฐกิจ (ทุนออม ทุนอาชีพ ทุนแรงงานและทุนตลาด)
- ทูทางการศึกษา เรียนรู้ (การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตาม อรรถาธิบาย)

2.2.2 ทูภายนอก ทุนจากการสนับสนุนภายนอก ทั้งภาครัฐบาลและเอกชน ทุนนี้ชุมชนได้มาเนื่องจากชุมชนขาดแคลน หรือถูกผลักดัน ยัดเยียดให้

- นโยบาย โครงสร้างการบริหาร
- ทุนสวัสดิการ สาธารณูปโภค ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน รวมทั้งทุนสวัสดิการด้านสุขภาพ
- ทุนทางเศรษฐกิจ (ทุนทรัพย์ ส่งเสริมอาชีพและการตลาด)
- ทุนการศึกษา (ทุนทรัพย์และบริการด้านการศึกษา)
- ทุนบุคคล (เจ้าหน้าที่จากภาครัฐและเอกชน)

2.3 ลักษณะที่แสดงถึงความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน มีการรวมกลุ่ม/องค์กรในชุมชน ภายในขององค์กรมีการพัฒนาศักยภาพของตนเอง และสามารถแก้ปัญหา

อุปสรรคหรือเผชิญกับสภาวะวิกฤตต่าง ๆ ได้ ทำให้องค์กรมีความเข้มแข็ง ซึ่งองค์กรที่มีความเข้มแข็งมีลักษณะดังนี้

2.3.1 สามารถพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ มีการพัฒนาอาชีพ

- ลดรายจ่าย
- เพิ่มรายได้
- สร้างมูลค่าเพิ่มของผลผลิต
- ธุรกิจชุมชน (ชุมชนเป็นเจ้าของกิจการ)

2.3.2 ด้านการเมือง สร้างอำนาจต่อรอง

- ใช้ทรัพยากรท้องถิ่น
- ควบคุมกลไกตลาด
- กฎหมายคุ้มครอง

2.3.3 ด้านสังคมวัฒนธรรม มีการสร้างและพัฒนาองค์กร

- ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ระหว่างบุคคลในชุมชน
- มีการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น
- สตรี
- เด็ก เยาวชน คนชรา
- สิ่งแวดล้อม

นิยามศัพท์เฉพาะ

ความสัมพันธ์ หมายถึง ความเกื้อกูล ส่งเสริม ช่วยเหลือ สนับสนุนระหว่างสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่ง ความสัมพันธ์ก่อให้เกิดพลัง ในที่นี้ ทูทางสังคมมีความสัมพันธ์กับองค์กรชุมชนและส่งผลให้องค์กรชุมชนเข้มแข็ง

ทูทางสังคม หมายถึง รูปแบบของพลังหรือปัจจัยที่มีอยู่ในชุมชนหรือสังคมนั้น ๆ มีคุณลักษณะเป็นฐานในการสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรหรือชุมชนนั้น ทูทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน แยกตามแหล่งที่มาดังนี้ ทูที่มาจากภายในชุมชนนั่นเอง เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรม บุคคล องค์กร ทูเครือข่ายทางเศรษฐกิจ และการศึกษาเรียนรู้ ทูที่มาจากภายนอกชุมชน เช่น นโยบาย โครงสร้างการบริหารของรัฐ ทูสวัสดิการ ทูเศรษฐกิจ ทูการศึกษา และทุนบุคคล

องค์กรชุมชน หมายถึง ระบบรูปแบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปรวมตัวกันเพื่อดำเนินภารกิจต่าง ๆ อาจจัดตั้งโดยชุมชนหรือรัฐบาล ซึ่งมีองค์ประกอบคือ มีอุดมการณ์ มีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ มีผลประโยชน์ร่วมกัน มีคน (ผู้นำ สมาชิกและชาวบ้าน) มีการบริหารจัดการ มีกิจกรรมและงบประมาณ องค์กรชุมชนได้แก่ องค์กรแม่บ้าน องค์กรอาสาสมัครสาธารณสุข องค์กรความหวังใหม่ องค์กรผู้สูงอายุ องค์กรผู้นำต่าง ๆ

ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน หมายถึง ความสามารถขององค์กรชุมชนในการบริหารจัดการได้อย่างต่อเนื่องและสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ สามารถเผชิญกับสภาพวิกฤตต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี